

ze niet, of toegedekt zijn, zoodat ze aan het oog wordt onttrokken, of, na gedekt te zijn, weer onttrekt worden, opdat recht geschiedt over het kwaad.

Daarvan nu zegt de Spreukendichter: »Wie de overtredding toedekt, zoekt liefde, hiernee blijkbaar doelende of op hetgeen tegenover ons zelf misdaan is, of op een kwaad stuk, maar dat nog verborgen bleef.

Gedurig komt 't voort, dat in den omgang iemand ons zeer doet, krenkt, ontfie behandelt of benadeelt. Zelfs pijnlijkt is 't om aan te zien, hoe ontfie telkens nu deze, dan gene, met wien we verkeerden, ons bejegen.

Moogt en moet ge nu op al die slakjes zout leggen, of doet ge beter door u te houden alsof ge het niet merkt? En daarop nu antwoordt de Spreukendichter: »Honderdmaal beter en wijzer om 't toe te dekken. Allen verwijt prikkelt, en vooral personen die met nijd en wrevel behept zijn, steunt ge door elk verwijt nog te bitterder. Zwijg daarom liever en verdraag in stilte. Althans, zoo ge des anderen liefde zoekt. Duld en draag dan. En in 't eind zult ge 't toch door uw liefde winnen.

Sterker nog komt dit uit, zoo ge iets leelijks van iemand weet, en ge brengt het niet uit. Iets wat voor maar al te velen een o, zoo harde beproeving is. Men is er vaak zoo graag op, iemand iets te kunnen nabuizen, en zijn goeden naam bij anderen te bezwaken. Kondt ge, al was 't maar een enkelen dag, te boek stellen alle gesprekken, die o, zoo vertrouwelijk over allerlei personen op wie iets aan te merken viel, onder vier oogen gehouden zijn, ge zoudt een laaterboek in folio voor u hebben. Niet, omdat er niet wel iets van aan was, maar om de gewilde overdrijving. Twee die saam een derde niet best lieten kunnen, kunnen er zoo in genieten, hem eens over den hekel te halen. En dat nu juist is uit den Boze. Veeleer moet ge, als iemand u prikkelt met tegen de derde die u beleedigd heeft, wat Luther noemde, dadelijk een »schiegbed« doen, en smeeken: »Heere, zet een wacht voor mijn lippen«.

Maar hierbij blijft 't niet. Niet alleen de hartelust om saam een derde eens terdage af te kamelen, prikkelt den zondigen hartstocht, maar veel sterker zelfs wordt die prikkeling, als men iemand niet zelden of niet uitstaan kan, en ge komt er achter, dat hij in stilte iets leelijks gedaan heeft, maar dat hij stil lieft.

Dan toch hebt ge hem in uw macht. Niemand weet 't nog, dan gij. Houdt gij 't nu ook stil, dan gaat hij in de publieke opinie vrij uit; maar hangt ge 't morgen aan de groote klok, dan is hij weg. En nu tintelt 't u op de tong, en nu loert ge als op de gelegenheid, om 't naar buiten uit te dragen. De vraag zal zoo roet zijn. En hij deelt immers zoo vaak leelijk tegen u. Waarom zoudt ge het hem niet betaald zetten? Het is nu nog bedekt, maar gij kunt 't bloothalen en, o, wat zal 't hem zeer doen!

Alles o, zoo begrijpelijk, en iets dat dagelijks voorkomt. Zij 't zoo, mits 't maar niet voorkomt onder geloovige Christenen. Zij toch hebben naar Gods Woord te leven. En Gods Woord zegt: »Ge zult de overtredding van uw naasten toedekken«.

Bloothalen moogt ge ze dus nooit. Ja, als een vader 't van zijn kind, of de Rechter 't van een aangeklaagde moet weten, dan natuurlijk wel. Maar nooit, nooit als 't enkel zijn zou ter bevrediging van uw bozen lust. Uit vlak het tegenwoordig van liefde.

Toch is ook hier onderscheid.

Immers tegenover den overtredder zelf moogt ge de overtredding niet toedekken, en, dit juist is 't wat de meesten wel doen. Merken ze dat iemand van wien ze afhangen of tegen wien ze opzien, overtredder heeft, dan spreken ze daar wel tegen anderen over, maar liefst niet tegen hem zelf, of 't moet dan zijn uit bitterheid als verwijt. En juist hier nu kan zulk toedekken plichtsverzuim zijn. Als broeders onder elkan- der zijn van Godswege gehouden en ver- plicht, elkan- der te vermanen en te waarschuwen, en 't zoo te doen, dat de ander er uw liefde in proeft. Doch dit durven zoo velen niet. Ze zijn bang een vinnig woord terug te krijgen, en daarom laten ze zulk een overtredder maar liever afglijden naar al lager stand. En dit nu juist mag niet. Nooit bij eigen vrouw of kin- deren, nimmer bij vrienden of verwanten, maar evenmin bij onzen omgang met anderen. Nooit bemoeiziek, niet als geboren kapittelheer, niet uit zucht om iemand op de teenen te trappen en hem te doen verstaan, hoe veel beter ze zelf zijn. Maar uit liefde voor zijn ziel moeten we een ieder waarschuwen. Mits in stilte, mits onder vier oogen, en altoos met den Heere onzen God er bij.

Blijft dan nog ten slotte uw eigen overtredding, en daarbij hanteert ieder het kleed der be- dekking, en kost het schuldbelijden vaak zoo ongelooftelijke zelfoverwinning.

Het is zoo vreemd. Bij een ander alles bloot- halen en bij ons zelf alles bedekken, schijnt zoo velen toe de veiligste les van levenswijsheid te zijn. En toch moet 't juist omgekeerd bij Gods kinderen zijn: Afrekken 't kleed der toedekking van onze eigen overtredding, om het te spreiden over de fouten en feilen van anderen.

Van eigen overtredding 't dekkleed weg!

En dit in drielele rin.

Weg voor onszelf, om klaarkijk in te zien

Weg voor hem tegen wien we misdieden, om

schuld te belijden en zijn vergiffenis in te

roepen.

En weg, als we voor onzen God op de knieën

liggen, om in den Dorg te schillen.

Dr. A. K.

Amsterdam, 9 Januari 1914.

Hoezeer het kerkelijk leven te Rotterdam bloeit en hoe groot de overvloedigheid daar is, bleek wel uit de waarlijk vorstelijke giften, die deze dagen bij de Gereformeerde Kerk aldaar inkamen voor het stichten van nieuwe kerkgebouwen. Zoo werd door twee broeders gezamenlijk een stuk grond gegeven ter waarde van fl. 80.000, daarbij een gift in geld van fl. 50.000 voor kerk- bouw, en nog gezond, dat een hypotheek van fl. 65.000 op dit kerkgebouw genomen kan worden. Voorts kwam er nog een gift in van fl. 30.000. Door deze en andere milde giften zal het mogelijk zijn, nog in den loop van dit jaar twee nieuwe kerk- gebouwen te Rotterdam te stichten. Ook het feit, dat twee nieuwe kerkgebouwen noodig bleken, toont wel, hoe de ge- meente in ledental zich uitbreidt.

Zulke voorbeelden mogen zeker andere Kerken wel tot navier verwekken, niet

om op Rotterdam jaloersch te worden, dat zulke royale gevers bezit, maar wel om aan de mildheid van deze leden een voorbeeld te nemen. Met name geldt dit ten opzichte van de Gereformeerde Kerk in de hoofdstad des lands, waar de financiële toestand er niet op vooruitgaat. De chronische tekorten aan het einde van het jaar zijn een niet onbedenklijk verschijnsel, vooral wanneer ze, gelijk in het afgelopen jaar, stijgen tot een hoogte van fl. 11.000. Nu wordt dit tekort gewoontlijk wel gedekt door een extra-collecte op den eersten Zondag in het Nieuwejaar ge- houden, en bracht deze collecte ook ditmaal een som op van fl. 8750, wat met de reeds ingekomen fl. 500 een bedrag geeft van fl. 9250, zoodat het tekort reeds gedaald is tot fl. 1750, welke kleine tweeduizend gulden er nog wel komen zullen; — maar wanneer de toestand gezond was, moesten zulke extra-collecten toch niet noodig wezen.

Reeds het feit, dat te Amsterdam elke 14 dagen een extra-collecte moet gehouden worden voor de behoeften der Kerk, wijst op een misstand. Wanneer elken Zondag reg- matig een bijdrage voor de Kerk gevraagd wordt, dan behoort ieder daarin zooveel te geven, als hij voor dat doel afzonderen kan. In één dienst voor hetzelfde doel twee collecten te houden, is feitelijk onge- rijmd. Men collecteert niet tweemaal voor de armen en evenmin behoort men twee- maal voor de Kerk te collecteren. De gedachte, dat elke collecte toch weer een zeker bedrag oplevert, omdat de meeste menschen fatsoenshalve niet weigeren zullen opnieuw te geven, is een beleediging voor de gemeente, verzwakt het plichtsbefel, en geeft tot allerlei verkeerde praktijken aan- leiding. Veel beter ware het, wanneer de gaven niet toereikende zijn, om dan in de bediening des Woords daarop met ernst te wijzen en op meerdere overvaardigheid aan te dringen. Vooral een gemeente als Am- sterdam, die een zoo hoogstaande plaats inneemt, moest in dit opzicht een beter voorbeeld geven.

Maar ook afgezien daarvan mag de vraag wel met ernst worden gedaan, of de meer- dere overvaardigheid van Rotterdam niet mede daaraan te danken is, dat men hier met het stelsel van de massale kerk ge- broken heeft, of wil men liever, dat bij de geduchte uitbreiding, die de burgerlijke gemeente onderging doordat tal van nabu- rigte plaatsen bij Rotterdam werden inge- lijfd, de zelfstandigheid van de daar be- staande kerken werd gehandhaafd. Op de gevaren, die aan de massale kerk verbonden waren, hebben we reeds meermalen ge- wezen. De bedenking, die wel geop- perd is, dat de kerkelijke gemeente zich evenver behoort uit te strekken als de burgerlijke grenzen, zal nu wel alle betekenissen verliezen, nu Rotterdam zelfs van den Hoek van Holland zich mees- ter maakte. Amsterdam kan straks het- zelfde voorbeeld volgen en ook IJmuiden opslukken. Denk u de dwaasheid in, dat dan de Kerk van IJmuiden ook met de Kerk van Amsterdam zou moeten saamsmelten en de ouderlingen en diakenen van IJmuiden elke week per trein zouden moeten overkomen, om in Amsterdam kerkeraadsvergadering te houden. En toch zou dit volgens het »beginsel« van de plaatselijke Kerk worden geëischt. Juist zulke voorbeelden toonen, hoe dit zoogenaamde beginsel in onze groote steden niet vol te houden is. Daarom te meer betreuren we het, dat Amsterdam's kerk nog altoos den moed niet had om met de massale kerk te breken en tot vorming van zelfstandige parochie-kerken over te gaan. Hoezeer het gemeentelijk leven daaronder lijdt, het gevoel van de band aan de Kerk daardoor te loor gaan en als natuurlijk gevolg daarvan ook de overvaardigheid daalt, behoort wel niet gezegd te worden. En nog bedenkelijker gevolg van dezen toestand is, dat de weinige zelfstandige kerken, die op de grens van Amsterdam bestaan en waar een zooveel beter gemeentelijk leven ge- vonden werd, thans ook al neiging be- ginnen te vertoonen, om bij de massale kerk te worden ingelijfd. Had men in Amsterdam de Kerk in verschillende wijk- kerken verdeeld, dan zou deze drang nooit zijn ontstaan. Thans, nu de stadserk ongedeeld bleef, werken allerlei motieven er toe mede, om bij deze Kerk zich aan te sluiten. De Kerk van Overtoom deed daar- toe reeds het voorstel aan de Kerk van Amsterdam. Straks, wanneer Watergraafs- meer en Sloterdijk burgerlijk bij Am- sterdam zijn ingelijfd, zullen de daar gevestigde kerken dit voorbeeld wel volgen. Zoo zal men een steeds massaler kerk krijgen, groot in ledental, maar waar het gemeen- telijk leven er achteruitgaat dan bloeit. En wel heeft men thans bij den Kerkeraad te Amsterdam opnieuw het voorstel afhankelijk gemaakt, om aan de bestaande wijken me- dere zelfstandigheid te verlenen, maar hoe goed bedoeld dit voorstel ook is, het zal praktisch, naar het ons voorkomt, zeer weinig voordeelen bieden; de bestaande be- zwaren worden er niet door weggenomen, maar veeleer nog groter gemaakt, en bo- venal, deze halfslachtige regeling zal juist een beletsel blijken om tot een radicale en gezonde oplossing van dit vraagstuk te komen. Intusschen kunnen we niet anders doen dan onze waarschuwend stem laten hooren. De toekomst zal leeren, of onze vrees voor achteruitgang niet gerechtvaardigd is.

Calvinfonds.

De heer Dr. A. Lang, te Halle a. S., voorzitter van het Calvinfonds, dat in 1909 tot een blijvende herinnering aan het Cal- vinjubiläum is opgericht en ten doel heeft de studien over Calvin te bevorderen, verzocht ons mede te deelen, dat volgens § 6 van zijn statuten een prijs van M. 500 uitgelooft is geworden voor de schrijvers

van de beste studies, die in de jaren 1910—1912 over Calvin zijn verschenen; voor- deelen zijn komen volgens § 5 in aanmer- king wetenschappelijke of populaire ge- schriften die of op de geschiedenis van Cal- vin zelf of op die van het latere Calvinisme betrekking hebben. Voor het afgelopen tijdperk zijn verschillende geschriften aan het comité toegezonden, die in menig opzicht zoo voortreffelijk waren, dat het moeilijk viel een keuze te doen. Ten slotte is echter eenparig de uitgelooft prijs voor de helft aan de beide volgende schrijvers toegekend: 1. aan Wilhelm Goeters, die in 1911 een studie uitgaf over Die Vorarbeit des Pietismus in der reformierten Kirche der Niederlande, waarop we vroeger reeds in de *Herant* de aandacht hebben gevestigd; en 2. aan Gisbert Beyerhaus, die in de Neue Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche, uitgegeven door Bonwetsch en Seeberg 1911, een artikelreeks schreef over de Staatsauffassung Calvins. Voor de jaren 1913, 1914 en 1915 is weer eenzelfde prijs uitgelooft, die na 1 Januari 1916 zal uitgedeeld worden.

Of ook in het Hollandsch geschreven werken hiervoor in aanmerking komen, wordt ons niet meegedeeld. Maar toch meenen we goed te doen met de aandacht op deze prijsvraag te vestigen. Het kan een prikkel wezen voor degenen, die lust voelen over Calvin of het Calvinisme te schrijven, om hun werk aan dit Comité toe te zenden.

Opnieuw belijden.

Gaarne geven we ook aan Ds. Wisse het woord om over dit onderwerp zijn ge- dachten uit te spreken.

Voortgaan met Belijden.

Boedgraven, 3 Jan. 1914.

Zeer Geachte Redactie!

Zoudt u mij voor het volgende een plaatsje in de *Herant* willen afstaan? Bij voorbaat mijn erkentelijken dank.

Dat het tijd is, om tegenover en betreffende de nieuwe ketterijen en stroomingen op gods- dienst-wijziging gebied in onze Belijdenis positie te nemen, zal wel door niemand in ernst kunnen ontkend worden, die eenigermate op de hoogte is, en van den aard en omvang der nieuwe (godsdienstige) richtingen, en van hun verderfelijke invloed, ook reeds in onze kring merkbaar, en van wat der kerken roeping is ten deze.

Alleen de Theosophie telt in ons vaderland reeds 1200 »belijdende« aanhangers, behalve dan nog de velen en velen, die, zonder bij »sloges« te zijn aangesloten, haar toch omhelven. Uit onze eigen kringen zou ik uit de praktijk mijner bediening, u tal van voorbeelden kunnen noemen, die bewijzen, dat dit kwaad ook onder de onzen bedenklijk voortwoekert.

Ik zal van Spiritualisme, Christian-Science, Nieuw-Buddhisme, enz. enz. nu maar zwijgen. Maar inderdaad: de zaak is ernstig. Wij zijn voor God niet verantwoord, indien we hieromtrent langer lijdelijk toezien. De kerk des Heeren heeft de plicht en roeping, de waarheid Gods tegenover alle afwijking te belijden en te hand- haven. Dat door de verdeeldheid op kerkelijk terrein niet de gewenschte éénparigheid van optreden is te verwachten, mag ons als Gere- formeerde Kerken m.i. toch niet al te lang ophouden. Reeds hierom niet, maar wachten tot opheldering dezer gedeeldheid wel gelijk zal staan met de zaak voor altijd op zijde te leggen. En dit laat de ernst der tijden niet toe. Vergeten wij toch niet, dat honderden met name onze jongeren in onze kerken, dat aan dag ten dage omsingeld worden door dienovoudige machten der duisternis. Wij mogen hen niet langer weerloos laten. De groote weldaden die God in de 19e eeuw ons heeft bewezen in reformatie der kerk, roepen ons nu ook op, om in de 20e eeuw weer actief te zijn naar buiten, en vruchten in ons Belijden te doen aanschouwen.

Reformatische bewegingen zijn middel, geen doel in het bestaan der kerk. Middel juist om haar weer geschikt te maken tot haar doel: een zoutend zout, en een licht in het midden der wereld te doen zijn.

Van heeler harte hoop ik dan ook, dat op de eerstkomende Generale Synode deze zaak ter tafel zal komen.

Maar wij zijn er niet rijp voor; zoo wordt opgemerkt.

Hier is ten deele iets van aan. Helaas heeft men maar al te veel de oogen toegekeerd voor het dreigend gevaar. Men heeft de gemeente niet altijd genoegzaam op de hoogte gehouden; en zeer velen zijn daarenboven zeldzaam onaan- doelmijk, om niet te zeggen onverschillig.

Maar laten we dan niet langer traag van geest blijven. Helpen we dan de kerken rijp maken. Met te zeggen: we zijn er niet rijp voor, is niet genoeg geschied. Het komt mij voor, dat een stap, een daad, juist middel kan zijn om verder te komen.

Dat niet-handelen verlaapt de energie buiten- woon, en versterkt de inziaking juist. Ook ten opzichte van andere activiteiten. In onze kerken is 't gevaar welkelijk niet denkbeeldig; dat men weer in onderlinge haarkloven, en gekibbel over allerlei onderge- schikte of reeds lang uitgestreden punten, zijn energie zal gaan uitputten. Er moet een frische wind gaan waaien.

En wanneer dat geschiedt? Zoodra de kerken haar roeping bewust worden en haar taak ter hand nemen tegenover den wassenden stroom van nieuwmoedisch ongelooft en ketterijen.

Misschien kan het nut afwerpen, mede te deelen, wat we in eigen gemeente voornemens zijn te doen.

Na ampele bespreking toch nam deze dagen mijn geachte kerkeraad eenparig het besluit, om binnen enkele weken een samenkomst te beleggen met de gemeentelieden; op welke samenkomst we dan de zaken eens wenschen toe te lichten. Daardoor kan dan de kennis worden vermeerderd, het volk kan tot beter verstand geraken van zijn tijd en van de daarin opgekomen ernstige verschijnselen en proble- men. Tevens wordt op deze wijze de zaak levendig in den boezem des volks; en hetwelk prikkelen kan tot gebed, bespreking en aan- draag tot verder handelen.

Van deze vergadering hoop ik dat de vrucht dan zal zijn; dat we straks op de klassis nader en breder op de zaak ingaan; moge het zijn om haar ook op de tafel der Generale Synode te brengen. Mij dunkt, dergelijke samenkomsten moesten op meerdere plaatsen worden belegd; daar kon, onder den zegen des Heeren, goede vrucht uit rijpen.

Of de eerstkomende Generale Synode reeds in staat zal blijken, tot afdoening dezer zaak te geraken, waag ik te betwijfelen. Maar er kon een ernstige aanvang gemaakt worden. Bijvoor- beeld (ik geef het gaarne voor beter) door be- noeming van een commissie, bestaande al of niet uit leden der synode, maar uit personen die in staat zijn de zaak voor te bereiden tot een volgende synode. Deze commissie zou dan in de drie jaren die ons van een volgende synode scheiden, een ontwerp van artikelen tegen de nieuwe hoofdwalingen kunnen opstellen; op de manier van de »Vijf artikelen tegen de Remonstranten«. Natuurlijk, wat inkleeding, vorm en methode aanbelangt, naar de eischen van den nieuweren tijd. Dit ontwerp kon dan te voren gepubliceerd worden. Om zoodoende onderwerp van bespreking te worden; ook bij andere kerkgroepen, en in het buitenland.

Met de gemaakte op- en aanmerkingen zou dan winst gedaan kunnen worden, en in 1917 hopelijk deze zaak rijp zijn tot eindredactie. Of mijn gedachte bijval en instemming vinde of niet, in elk geval hoop ik, dat een en ander een dwars aan den wagen zal geven, om ... verder voort te rollen. Als we maar niet langer met de wielen in 't zand blijven staan, zal ik mij in elk geval ten eerste verheugen.

Met beleefde groete, in verzekering van Christelijke hoogachting.

Uw HoogGez. dw. dienaar,
G. Wisse.

Saamsmelting.

Het aantal onzer Kerkbodes breidt nog steeds zich uit. Naast de provinciale heeft men de plaatselijke Kerkbodes, ook soms nog Kerkbodes van bepaalde klassen. Waarom ook niet? De pers is een der mach- tigste middelen geworden om de denkbeel- den te verspreiden, en dat ook de predi- kanten hiervan gebruik maken, is hun goed recht en kan, voorzover deze bladen ook allerlei kerkelijke mededeelingen bevatten van plaatselijken, classiealen of provinciaal aard, niet weinig er toe bijdragen om de belangstelling in het kerkelijk leven te vermeerderen.

Maar hoezeer we deze pluriformiteit eeren, toch verblijden we ons van harte, dat Zeeland zijn twee Kerkbodes tot één saams- smelten zag. Waar de schuld lag, dat er splitsing kwam, zullen we niet beoordeelen. Maar twee provinciale Kerkbodes was voor Zeeland metterdaad te veel en gaf soms tot min vriendelijke concurrentie aanleiding. Ook teekende in deze tweedheid op journalistiek gebied zich wel eenigszins af een zeker verschil van richting, dat te veel herinnerde aan wat men wel eens de A en B-strooming heeft genoemd. Het was daarom metter- daad winste, dat met Nieuwjaar de twee- heid voor eenheid plaats maakte. Zou dit goede voorbeeld uit het Zuiden ook in het Noorden geen navolging kunnen vinden?

Van de breking des Broods.

XIII (Slot.)

Tot ons leedwezen is door een ongeluk van den zetter ons slotartikel over de Breking des Broods geheel in wanorde onder de oogen onzer lezers gekomen. De verschillende stukken der kopie zijn niet in de juiste volgorde afgedrukt, maar door elkander geraakt, zoodat de lezer wel ge- merkt zal hebben. Daardoor is het geheele stuk onbegrijpelijk geworden, en zou het zelf weinig baten de juiste volgorde thans aan te geven. Er schiet dus niet anders over, dan het artikel, nu in goede orde, nog eens te laten drukken; waarbij we ons verontschuldiging voor deze fout van den zetter onzen lezers aanbieden.

De treffende overeenstemming, die tus- schen ons Avondmaalsformulier en Calvin's opvatting van het Avondmaal bleek te be- staan, zoodat wat het dogmatische als wat het rituele gedeelte betreft, kan natu- rijk niet toevallig wezen, maar wijst er op, dat de opstellers onzer liturgie welbewust zich bij het voorbeeld door Calvin ge- geven, hebben aangesloten. Toch is het nood- dig dit punt in dit slotartikel nog nader te behandelen, omdat telkens weer de voorstelling wordt gegeven, alsof de oors- prong van onze liturgie niet bij Calvin, maar bij Zwingerli te zoeken ware. Nu is onze liturgie, gelijk men weet, niet zelfstan- dig door Dathen opgesteld, maar groot- deels een vertaling en navolging van de Paltzische liturgie. De opstellers dezer Paltzische liturgie hebben bij hun arbeid weer ruimschoots gebruik gemaakt van de oudere Nederlandsche liturgie, die door den abbeelen a Lasco voor de vluchteling- gemeente te Londen was opgesteld. De vraag, waarom het hier gaat, is der- halve, of deze oudste Nederlandsche liturgie, de zoogenaamde *Forma et Ratio*, van a Lasco een Calvinistische of een Zwin- glianschen oorsprong heeft, m. a. w. of a Lasco daarbij het voorbeeld van Genève, dan wel dat van Zurich heeft gevolgd.

Nu is het wel te begrijpen, dat diegenen, die van het Calvinisme niet veel weten willen en meer met de zoogenaamde oud- Gereformeerde of Zwingliansche type dwepen, het liefst zoo voorstellen, alsof ook onze Gereformeerde Kerken in Nederland van huis uit Zwinglianschen waren en het Calvinisme later hier geïmporteerd zou zijn geworden. Vooral de vluchtelingengemeente te Londen moet dan als bewijs daarvoor dienst doen. Zoo zegt Dr. A. J. van 't Hooft in zijn proefschrift *De Theologie van Bullinger*, blz. 159, dat »men in de vreemdelingengemeente te Londen zich de gemeente van Zurich tot voorbeeld stelde«. Met name zou dit dan gelden ten opzichte van het Avondmaal: Prof. Goossen, in zijn reeds meermalen aangehaald werk p. 371, wijst er met zekeren nadruk op, dat de Londensche gemeente aan wier hoofd a Lasco stond, »op het voetspoor van Zurich« de breking des broods bij het Avondmaal invoerde, in tegenstelling met de Geneefse liturgie, die deze breking des broods niet kende. En waar dan nog enkele stemmen zich doen hooren, die een

andere voorstelling geven, zoodat Dr. J. H. Gunning, die in zijn *Quaere Eredienst* 1890 p. 23 schreef: »wij constateeren, dat zoo wel de *Forma et Ratio* van a Lasco, als de liturgie van de Paltz en dus ook van zelf de uit beiden geputte Nederlandsche liturgie in hoofzaak niet slechts Gerefor- meerd, maar ook Calvinistisch kunnen heeten«, daar schudt Prof. Goossen over zulk een dwaze bewering het achtbare hoofd en verklaart hij, dat het hem een »raadsel« is, hoe een verstandig man als Dr. Gunning nog zulke ongerijmdheden schrijven kan (blz. 369).

Nu zou ik kunnen volstaan met de op- merking, dat in heel ons Avondmaalsfor- mulier, noch zoodat 't oorspronkelijk door a Lasco is opgesteld, noch zoodat het door de Paltzers is omgewerkt en door Dathen is vertaald, ook maar een zijnerde voorbeeld, die aan de Avondmaalsliturgie van Zwingerli ontleend is. Wel staat het daarentegen vast, gelijk ook Mensinga bij zijn ontleiding van het Avondmaalsformulier toegeeft, dat ge- heele stukken van dit formulier woordelijk uit Calvin's liturgie zijn overgenomen en kan er voor niemand, die beide formulieren met elkander vergelijkt, ook maar eenig twijfel over bestaan, dat de geheele opzet van ons formulier, de volgorde der behan- delde onderwerpen en de liturgische in- richting van het Sacrament zelf, aan Calvin's liturgie zijn ontleend, zoodat ons Avondmaalsformulier eigenlijk een uit- breiding van Calvin's liturgie zou moeten genoemd worden. Het Avondmaalsfor- mulier van Zwingerli heeft daarentegen zoo weinig invloed op ons formulier uitgeoefend, dat zelfs met den scherpsien microscoop niet een regel in dit formulier is te ontdekken, die aan Zwingerli's formulier herinnert. Het heeft veeleer al den schijn, alsof de opstel- lers van onze liturgie het formulier van Zwingerli of niet gekend hebben, of, wan- neer ze het wel kenden, het alsdan met opzet juist geheel terzijde hebben gelaten.

En dat deze indruk niet onjuist is, blijkt wel op de meest afdoende wijze, wanneer men de voorrede opslaat, die a Lasco zelf voor de uitgave zijner liturgie in 1555 schreef. Hij vermeldt daar welk voorbeeld hij gevolgd heeft: nos id quidem (sc. instaura- tionem cultus legitimi secundum Verbum Dei) conati sumus sumpto exemplo a Genevensi et Argentiniensi peregrinorum eccle- sia (a Lasco opera ed. A. Kuiper, t. II, p. 50) d. w. z. »wij hebben gepoogd den wetigen eeredienst volgens Gods Woord weder in te stellen, waartoe we het voorbeeld ontleend hebben aan de Kerk van Genève en aan de vreemdelingengemeente van Straatsburg«. Van Zurich wordt hier dus met geen woord gerept; het model is alleen geweest de liturgie van Genève en van de Franse gemeente te Straatsburg d. w. z. de liturgie van Calvin. Nu was tot op zekere hoogte dit feit ook aan de vroegere onderzoe- kers onzer liturgie niet onbekend gebleven; de groote overeenkomst tusschen de litur- gie van a Lasco en de liturgie Sacra, die Poullain, eertijds predikant der vreemdelin- gen-gemeente te Straatsburg, in 1551 in het licht had gegeven, was ieder in het oog gesprogen. Alleen men wist niet, dat deze liturgie Sacra niets anders was dan de oude liturgie van Calvin, zoodat deze te Straats- burg door hem was ingevoerd, en meende, dat Poullain deze liturgie zelfstandig had op- gesteld. Eerst aan Dr. Gribius du Sart is het te danken, dat aan deze legende voor goed een einde is gemaakt; hij heeft in zijn proefschrift over *De geschied- nis der liturgische geschriften*, aangeleend op grond en van Poullain's eigen getuige- nis en van den inhoud dezer liturgie zelf, dat deze liturgie niets anders is dan de oude liturgie van Calvin, zoodat hij haar te Straatsburg had ingevoerd. De liturgie van Genève en die van de Straatsburgsche vluchtelingen- gemeente, waarheen a Lasco zelf ons ver- wijst, zijn dus niet twee liturgien, maar één; het is de liturgie van Calvin, zoodat hij deze eerst te Straatsburg heeft op- steld en later te Genève heeft gewijzigd.

Nu heb ik vroeger aangeleend, dat de Straatsburgsche liturgie veel zuiverder Cal- vin's denkbeelden weergeeft dan de latere liturgie van Genève, en waar de liturgie van a Lasco veel getrouwer de Straatsburg- sche liturgie dan die van Genève volgt, is dit derhalve niet een afwijking van Calvin, maar, juist omgekeerd, een volgen van den oors- prongelijken Calvin, of wil men, van de liturgie zoodat Calvin zelf deze het meest overeenkomstig Gods Woord achtte. De fout van vroegere onderzoekers was, dat ze a Lasco's liturgie met die van Genève vergeleken, en dan is er zeker op menig punt verschil; maar dit verschil is alleen daaraan te danken, dat a Lasco trouwer de Straatsburgsche liturgie van Calvin volgde, dan de latere omwerking dezer liturgie te Genève.

Daarmede is dan ook het eenige argu- ment vervallen, dat voor Prof. Goossen zoo gewichtig was, dat hij hieraan een geheel boek wijdde, n. l. dat a Lasco in zijn Avond- maalsliturgie op de breking des broods nadruk had gelegd. Juist deze breking des broods zou toch het typische kenmerk van de Zwingliansche Avondmaalsliturgie wezen. Nu echter achteraf bleek, dat Calvin deze breking des broods, waarover zijn Ge- neefse liturgie niet spreekt, wel degelijk bij het Avondmaal heeft ingevoerd, ze in de Straatsburger uitgave zijner liturgie uitdrukkelijk had voorgeschreven, en a Lasco ze juist uit deze liturgie van Calvin heeft overgenomen, vervalt dit argument vanzelf en keert het zich zelfs tegen Prof. Goossen. Want deze ceremonie van de breking des broods, al komt ze bij Zwingerli en Calvin beide voor, neemt toch bij Zwingerli een andere plaats in dan bij Calvin. Wat over de historische verwant- schap beslist, is dus niet de ceremonie zelf, maar hoe ze plaats vindt en door wie. Bij Zwingerli geschiedde de breking des

broods door lezing der in bij het geb- door de gelo- van a Lasco. breking des l- den Dienaar, de lezing van bij het uitde- de woorden: is de gemeen- tus, precies al- gie was voorg-

Toch heeft Calvin nagev- in het didac- wijzigingen sche of ritus- betreft, rake- volgende pun- in plaats van de zittende o- was het gewo- zitplaats opst- toeging, daar- en wijn ontvin- plaats, a L- nauwer aange- insetting van Christus en aanlagen, en gemeente het altoos onder de Avondma- disch aanzit- de tweede o- ook niet per- persoonlijk t- telkens herbi- mule, gelijk- was, maar d- bij elken dis- het brood, Dienaar per- reikt aan de- voorts op t- die nu naar- den doorgese- ganger zelf- brood nam- drinkbekers, het uitsprek- werden ron- door de Avo- toegereikt, de sacramen- alleen de » ontleend a- dat wij be- bloeds van- der dankte- gemeensch- voegde a- kenen aan- nog de wo- denkt, hoe- Jezus Chris- overgelevert- vergeving- drinkbeke- dat het l- Christus v- kruisets tot- bekende » onze Natio- is bij het l- is geraakt. liturgie hel- overgenom- liturgie va- staat in hun- geloovige l- en het hem- van de wo- is de ge- Christus, e- ieder den- woorden: waarmede- schap des- Heidelberg- gedachte- het gebro- uit des l- deze Paltz- vertaald. Lasco bij- is echter- viering, i- ingevoerd, we hebbe- van Calv- communie-

Benig- niet in, klaard, di- maalsdis- maal sta- ondersch- haar eige- veel min- van a l- aansen- Zurich b- zitplaats- menlijk- in het g- voor be- die van- te zegge- het voe- des Die- en hem- den wo- element- grond, e- saam v- lang hi- zal me- Dienaar- der sac- uit zijn- wijze v- geringe- Calvin- schier- getal- Dienaar- reiken,